Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

О. П. Дзьобань

МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ПІДХОДИ, МЕТОДИ, ПРАКТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ

Науково-практичний посібник

Харків
«Право»
2026

DOI: https://doi.org/10.31359/9786178852436
УДК 340.1:001.8
Д44

Рецензенти:

В. Г. Пилипчук – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, директор Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»;

О. Г. Данильян – доктор філософських наук, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

І. Г. Утюж – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри суспільних дисциплін Запорізького державного медико-фармацевтичного університету

Рекомендовано до друку
вченою радою Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»
(протокол № 6 від 14 жовтня жовтня 2026 р.);
редакційно-видавничою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 6 від 10 вересня 2026 р.)

Дзьобань О. П.

Д44 Методологія правового дослідження: підходи, методи, практичний інструментарій : наук.-практ. посіб. / О. П. Дзьобань ; Держ. наук. установа «Ін-т інформації, безпеки і права Нац. акад. прав. наук України» ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2026. – 302 с. – DOI: https://doi.org/10.31359/9786178852436.

ISBN 978-617-8852-43-6

Посібник присвячено методології наукового дослідження у правознавстві. У виданні послідовно розглянуто основні рівні методології правового дослідження – філософський, загальнонауковий та спеціально-юридичний, а також класичні й некласичні міждисциплінарні підходи. Розкрито пізнавальні можливості та особливості застосування філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, показано специфіку їх поєднання залежно від предмета, мети та завдань дослідження. Практична спрямованість посібника забезпечується прикладами, методологічними матрицями та зразками проєктування досліджень, що дають змогу застосовувати викладені положення безпосередньо в науковій роботі. Видання поєднує теоретичне осмислення методології з практичними рекомендаціями щодо її використання, орієнтуючи дослідника не лише на знання наукових методів, а й на свідомий, обґрунтований та методологічно послідовний їх вибір і застосування.

Посібник адресований науковцям, викладачам, аспірантам, докторантам і здобувачам вищої освіти, які здійснюють дослідження в галузі права, а також усім, хто прагне поглибити розуміння методологічних засад наукової роботи.

УДК 340.1:001.8

© Дзьобань О. П., 2026
© Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», 2026
© ТОВ «Видавничий дім «Право», 2026

ISBN 978-617-8852-43-6

ЗМІСТ

Вступ 7

Розділ 1
ФІЛОСОФСЬКИЙ РІВЕНЬ МЕТОДОЛОГІЇ

1.1. Загальна характеристика методів філософського рівня 13
1.2. Діалектичний метод 16
1.3. Метафізичний метод 21
1.4. Трансцендентальний метод 26
1.5. Редукціонізм як методологічна стратегія пізнання правової реальності 31

Розділ 2
ЗАГАЛЬНОНАУКОВИЙ РІВЕНЬ МЕТОДОЛОГІЇ

2.1. Емпіричні методи 37
2.1.1. Загальна характеристика емпіричних методів 37
2.1.2. Спостереження як метод емпіричного пізнання правової реальності 41
2.1.3. Експеримент 45
2.1.4. Порівняння 50
2.1.5. Вимірювання 54
2.1.6. Описання 59
2.2. Загальнологічні методи 63
2.2.1. Загальна характеристика загальнологічних методів 63
2.2.2. Аналіз 66
2.2.3. Синтез 70
2.2.4. Діалектична єдність аналізу й синтезу 72
2.2.5. Індукція 76
2.2.6. Дедукція 79
2.2.7. Діалектична єдність індукції та дедукції 81
2.2.8. Абстрагування 83
2.2.9. Конкретизація 86
2.2.10. Узагальнення 89
2.2.11. Систематизація, класифікація та типологізація 92
2.2.12. Аналогія 98
2.2.13. Ідеалізація 101
2.2.14. Формалізація 104
2.2.15. Екстраполяція 107
2.2.16. Моделювання 109
2.3. Евристичні методи 114
2.3.1. Загальна характеристика евристичних методів 114

2.3.2. Інтуїція як чинник евристичного пошуку 117
2.3.3. Метод евристичних питань 120
2.3.4. Метод багатовимірних матриць 123
2.3.5. Уявний (мислительний) експеримент 126
2.3.6. Метод інверсії 128
2.3.7. Метод вільних асоціацій 131
2.3.8. Мозковий штурм (брейнстормінг) 134
2.3.9. Метод експертних оцінок 137
2.3.10. Метод Делфі 140

Розділ 3
СПЕЦІАЛЬНО-ЮРИДИЧНИЙ РІВЕНЬ МЕТОДОЛОГІЇ

3.1. Загальна характеристика спеціально-юридичних методів 145
3.2. Формально-юридичний (нормативно-догматичний) метод 148
3.3. Порівняльно-правовий метод 150
3.4. Логіко-юридичний метод 153
3.5. Історико-правовий метод 156
3.6. Телеологічний метод і телеологічний підхід 159
3.7. Конкретно-соціологічні методи дослідження права 162
3.8. Статистичні методи 165
3.9. Метод контент-аналізу 168
3.10. Кібернетичний метод у дослідженні правових систем 171
3.11. Метод соціально-правового експерименту 174
3.12. Цифрові методи правового дослідження 177

Розділ 4
МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ПІДХОДИ

4.1. Міждисциплінарність у методології правового дослідження 184
4.2. Класичні міждисциплінарні підходи 188
4.2.1. Історичний підхід 188
4.2.2. Термінологічний підхід 191
4.2.3. Системний підхід 196
4.3. Некласичні міждисциплінарні підходи 201
4.3.1. Синергетичний підхід 201
4.3.2. Герменевтичний підхід 204
4.3.3. Антропологічний підхід 209
4.3.4. Аксіологічний підхід 213
4.3.5. Феноменологічний підхід 218
4.3.6. Методологічна тріангуляція як стратегія інтеграції методологічних підходів і методів 222
4.4. Посткласичні методологічні стратегії дослідження права 227
4.4.1. Дискурс-аналіз 227

4.4.2. Деконструктивне читання правових текстів 230
4.4.3. Генеалогічний аналіз 233
4.4.4. Наративний аналіз 236
4.4.5. Проблематизація 240
4.4.6. Від критичного аналізу до реконструкції правового смислу: єдність аналізу і синтезу 242

Розділ 5
МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПРОЄКТУВАННЯ ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

5.1. Визначення методологічних засад правового дослідження 245
5.2. Вибір наукових методів відповідно до мети та завдань дослідження 249
5.3. Обґрунтування поєднання методів у правовому дослідженні 253
5.4. Типові методологічні помилки та способи їх уникнення 259
5.5. Практичні приклади методологічного обґрунтування правових досліджень 266

Рекомендована література 274
Додатки 278
Додаток А. Матриця вибору наукових методів залежно від дослідницьких завдань 278
Додаток Б. Зразки методологічного проєктування правових досліджень 282
Додаток В. Зразок програми емпіричного соціально-правового дослідження 289
Додаток Г. Узагальнена схема комплексного методологічного проєктування правового дослідження 296

«Neither the naked hand nor the understanding left to itself can effect much. It is by instruments and helps that the work is done, which are as much wanted for the understanding as for the hand. And as the instruments of the hand either give motion or guide it, so the instruments of the mind supply either suggestions for the understanding or cautions».

Francis Bacon, Novum Organum, Book I, Aphorism II. (1620).

«Ані сама рука, ані розум, залишений сам на себе, не можуть зробити багато. Робота здійснюється за допомогою інструментів і засобів, які потрібні розуму так само, як і руці. І як інструменти руки або надають їй руху, або спрямовують його, так і інструменти розуму подають йому підказки або застереження».

Френсіс Бекон, *Новий Органон*, книга I, афоризм II. (1620).

Вступ

Сучасне правознавство розвивається в умовах істотного ускладнення об'єкта наукового пізнання. Право дедалі виразніше постає не лише як система нормативно визначених правил, а як складний соціальний феномен, пов'язаний із функціонуванням державних і недержавних інституцій, поведінкою суб'єктів, економічними та політичними процесами, культурними трансформаціями, розвитком інформаційних технологій і змінами способів соціальної взаємодії. Така складність правової реальності закономірно зумовлює ускладнення її наукового дослідження та підвищує вимоги до методологічного забезпечення правознавчих робіт. Разом з тим, методологічна зрілість правового дослідження визначається не кількістю використаних методів, а обґрунтованістю їх відповідності дослідницькій проблемі, розподілом між ними пізнавальних функцій та узгодженістю отриманих результатів.

Методологія правового дослідження в цих умовах не може зводитися до переліку методів, традиційно наведених у відповідному розділі наукової роботи. Саме по собі зазначення діалектичного, формально-юридичного, порівняльно-правового, системного, соціологічного чи інших методів ще не свідчить про належний рівень методологічної обґрунтованості дослідження. Принципове значення має те, наскільки обрані методологічні засоби відповідають науковій проблемі, меті та завданням дослідження, чи визначено їхні пізнавальні функції, яким чином вони поєднуються між собою та як конкретизуються у відповідних дослідницьких процедурах.

У цьому контексті особливої актуальності набуває перехід від розуміння методології як сукупності окремих методів до її розуміння як цілісної системи організації наукового пізнання. Методологічно обґрунтоване правове дослідження передбачає послідовний рух від постановки наукової проблеми до визначення об'єкта і предмета, формулювання мети та завдань, вибору методологічних засад, визначення необхідних методів і способів їх поєднання, конкретизації дослідницьких процедур, аналізу та інтерпретації отриманого матеріалу і, зрештою, формулювання наукових висновків. Саме така логіка дає змогу забезпечити відповідність між тим, що дослідник прагне з'ясувати, і тими пізнавальними засобами, за допомогою яких він це робить.

Необхідність системного методологічного підходу особливо виразно проявляється у сучасних правових дослідженнях, у яких дедалі частіше поєднуються різні рівні та способи пізнання. Дослідження правових норм і принципів може потребувати не лише формально-юридичного аналізу, а й системного, історичного, аксіологічного або герменевтичного осмислення. Вивчення правозастосовної практики може поєднувати аналіз нормативного матеріалу з контент-аналізом, статистичними та соціологічними методами. Комплексне дослідження ефективності правового регулювання, своєю чергою, може передбачати використання формально-юридичних, системних, порівняльно-правових, соціологічних, статистичних та інших методів. Однак таке поєднання не повинно перетворюватися на механічне нагромадження методологічних засобів. Кожен метод має виконувати визначену пізнавальну функцію, а їх сукупність – утворювати внутрішньо узгоджену методологічну конструкцію.

Саме тому одним із центральних завдань цього посібника є формування у дослідника здатності не лише знати основні наукові методи, а й розуміти логіку їх вибору та застосування. Метод у науковому дослідженні має розглядатися не як самоціль і не як формальна вимога до структури роботи, а як засіб розв'язання конкретного пізнавального завдання. Відповідно, вибір методу має визначатися не його поширеністю чи традиційністю, а характером питання, на яке дослідник прагне отримати відповідь, типом необхідного знання та очікуваним науковим результатом.

Особливого значення набуває також розмежування методологічних рівнів. У посібнику методологія правового дослідження розглядається як багаторівнева система, у якій взаємопов'язані філософські та загальнонаукові способи організації пізнання, спеціально-юридичні методи та міждисциплінарні підходи. Таке розмежування дозволяє уникати змішування різних за своїм статусом методологічних засобів, а водночас – зрозуміти можливості їх взаємодії. Філософський рівень визначає найбільш загальні орієнтири осмислення правової реальності; загальнонаукові методи забезпечують універсальні способи її дослідження; спеціально-юридичні методи конкретизують пізнання з урахуванням специфіки права; міждисциплінарні підходи дають змогу залучати пізнавальні можливості інших наук та інтегрувати їх у межах правового дослідження.

Наведене розмежування не слід розглядати як єдино можливу класифікацію методів наукового пізнання. Методи можуть класифікува-

тися за різними критеріями, зокрема за ступенем їх загальності, сферою застосування, характером пізнавальної діяльності, функціональним призначенням, співвідношенням емпіричного та теоретичного рівнів пізнання та іншими ознаками. У цьому посібнику як основну обрано класифікаційну підставу найзагальніших методологічних засад правового дослідження, що дає змогу розглядати методи на філософському, загальнонауковому та спеціально-юридичному рівнях. Такий підхід визначає структуру основної частини посібника, але не заперечує можливості іншого групування методів відповідно до інших дослідницьких цілей і критеріїв.

Методологічна багаторівневість не означає необхідності використання максимальної кількості методів. Навпаки, методологічна обґрунтованість передбачає принцип методологічної достатності: дослідник має використовувати таку сукупність засобів, яка є необхідною для досягнення поставленої мети та розв'язання визначених завдань. Надмірна кількість методів без чіткого розподілу їхніх функцій може не посилити, а послабити дослідження, породжуючи методологічну еклектику. Тому важливо не лише обрати методи, а й визначити логіку їх поєднання, послідовність застосування та межі отриманих за їх допомогою результатів.

Окремою проблемою сучасного правознавства є взаємодія нормативного та емпіричного знання. Залучення соціологічних, статистичних, контент-аналітичних та інших емпіричних методів розширює можливості дослідження права, даючи змогу виявляти тенденції правозастосування, соціальні наслідки правового регулювання, особливості поведінки суб'єктів та інші аспекти функціонування правових явищ. Цілком очевидно, що емпіричний результат не може автоматично перетворюватися на нормативний висновок. Встановлення певної тенденції, статистичної залежності чи особливості практики потребує належної інтерпретації та співвіднесення з предметом і завданнями правового дослідження. Такий підхід сприяє можливості зберегти специфіку юридичного пізнання, не заперечуючи пізнавальної цінності методів інших наук.

Методологічна культура дослідника виявляється, таким чином, не лише у володінні певним набором методів, а передусім у здатності критично оцінювати власну методологічну конструкцію. Це передбачає усвідомлення меж застосовності кожного методу, розмежування методологічного підходу, методу та конкретної дослідницької процедури,

обґрунтування критеріїв відбору методів, забезпечення їхньої взаємної узгодженості та перевірку відповідності отриманих результатів поставленим завданням. Така рефлексивність є необхідною умовою наукової обґрунтованості правового дослідження.

Метою цього посібника є систематизоване представлення основних методологічних підходів і методів, що використовуються у правовому пізнанні, розкриття їхніх пізнавальних можливостей та обмежень, а також формування практичних засад обґрунтованого конструювання методологічного апарату правового дослідження.

Посібник орієнтований не на механічне засвоєння переліку методів, а на формування здатності самостійно визначати, який метод, для якого дослідницького завдання, на якому методологічному рівні, у якому поєднанні з іншими засобами та за допомогою яких процедур доцільно застосовувати. У цьому полягає його практична спрямованість.

Структура посібника побудована відповідно до обраної класифікаційної підстави та логіки переходу від загальних методологічних засад до конкретного інструментарію та його практичного застосування. У першому розділі розглядається філософський рівень методології, що формує найбільш загальні засади осмислення правової реальності. Другий розділ присвячено загальнонауковим методам, які забезпечують універсальні способи організації та здійснення наукового пізнання. Третій розділ охоплює спеціально-юридичні методи, безпосередньо пов'язані зі специфікою дослідження права та його функціонування. У четвертому розділі розглядаються міждисциплінарні підходи, що дають змогу розширити пізнавальні можливості правового дослідження за рахунок інтеграції відповідних способів осмислення правової реальності. П'ятий розділ має практично-методологічний характер і присвячений безпосередньому проєктуванню методології правового дослідження. У ньому послідовно розглядаються визначення методологічних засад, вибір методів відповідно до мети та завдань, обґрунтування їх поєднання, типові методологічні помилки та практичні приклади побудови методологічного апарату. Таким чином, увага переміщується від питання «які методи існують?» до принципово іншого питання – «як обґрунтовано побудувати методологію конкретного правового дослідження?».

Практичне спрямування посібника доповнюють додатки, які містять матрицю вибору наукових методів залежно від дослідницьких завдань, зразки методологічного проєктування правових досліджень, програму

емпіричного соціально-правового дослідження та узагальнену схему комплексного методологічного проєктування. Вони мають не нормативний, а орієнтаційний характер і покликані допомогти дослідникові перенести викладені у посібнику методологічні положення на практику власної наукової роботи.

Отже, запропонована в посібнику модель виходить із розуміння методології як динамічної системи взаємопов'язаних пізнавальних рішень. Її логіку можна стисло виразити так: наукова проблема → об'єкт і предмет → мета → завдання → методологічні засади → пізнавальні функції → методи → поєднання методів → дослідницькі процедури → аналіз та інтерпретація матеріалу → наукові висновки**.** Саме послідовність і обґрунтованість цих переходів визначають цілісність методологічної конструкції та, зрештою, наукову переконливість правового дослідження.

Посібник адресований здобувачам вищої освіти, аспірантам, докторантам, викладачам, науковцям та всім дослідникам, які здійснюють теоретичні, догматичні, емпіричні, порівняльно-правові або комплексні дослідження у сфері права. Його положення можуть бути використані як для опанування основ методології правового дослідження, так і для безпосереднього проєктування та методологічного аудиту (критичного оцінювання методології) конкретної наукової роботи.

Попри безпосередню орієнтацію посібника на методологію правового дослідження, його положення можуть бути корисними і для дослідників інших галузей науки. Це зумовлено тим, що значна частина розглянутих філософських, загальнонаукових та міждисциплінарних підходів та методів має загальнонауковий характер і може бути адаптована до специфіки різних сфер наукового пізнання.

Мета посібника полягає не у встановленні єдиного універсального алгоритму правового дослідження, а у формуванні методологічно відповідального способу дослідницького мислення, за якого кожне методологічне рішення має бути пов'язане з конкретною науковою проблемою, пізнавальним завданням і очікуваним результатом. Саме така орієнтація, на нашу думку, створює передумови для послідовного, обґрунтованого та продуктивного розвитку сучасного правового дослідження.

Цей посібник є результатом багаторічної наукової та викладацької діяльності автора у сфері методології наукового пізнання, філософії права та методології правових досліджень. Його положення сформувалися в процесі тривалого осмислення методологічних проблем су-

часного правознавства, науково-дослідницької та педагогічної роботи, а також практичного використання різних пізнавальних засобів у дослідженні соціально-правових явищ. Саме тому запропонована система не претендує на механічне відтворення усталених класифікацій методів, а є результатом їх критичного переосмислення та систематизації з урахуванням сучасних потреб юридичної науки.

Автор висловлює щиру вдячність усім колегам, учням і науковцям, спілкування та професійна взаємодія з якими протягом багатьох років сприяли формуванню й уточненню представлених у посібнику методологічних положень. Особлива вдячність адресована тим, хто своїми науковими працями, критичними зауваженнями, дискусіями та практичним досвідом спонукав до подальшого осмислення складних питань методології правового пізнання.

Автор усвідомлює, що методологія науки є відкритою системою знань, яка постійно розвивається разом із трансформацією самого наукового пізнання та змінами правової реальності. Тому запропонований посібник слід розглядати не як остаточну й завершену систему, а як результат певного етапу наукового осмислення методології правового дослідження, відкритий до подальшого професійного й наукового діалогу, критичного осмислення та розвитку.